

Славік Ю.В.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Крупчинський А.І.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА ФЕНЦИКА В 1930-Х РОКАХ

Стаття присвячена одному із найактивніших політиків Закарпаття першої половини ХХ століття Степану Фенцику. Зокрема, розкрито еволюцію його політичних та ідеологічних поглядів протягом досліджуваного періоду, проаналізовано політичну діяльність, як лідера Російської (Русской) національно-автономної партії та депутата чехословацького парламенту (1935–1938 рр.), та показано зв'язки Степана Фенцика із іноземними державами та організаціями, його роль у дестабілізації політичного життя краю у 1930-тих рр. ХХ ст. Політична діяльність Степана Фенцика розпочалася у 1932 році під егідою тодішнього губернатора краю Антонія Бескида. У 1935 році за підтримки Польщі створив та очолив профашистську Російську національно-автономну партію, яка на парламентських виборах 1935 року отримала можливість делегувати Фенцика до законодавчого органу ЧСР. Як депутат різко виступав за надання автономії Підкарпатській Русі. Створена Фенциком партія мала авторитарні риси та ідеологічно була наближена до фашистських рухів. Як переконаний русофіл сповідував ідею національної приналежності русинів Закарпаття до «великорусского» народу від Попрада до Владивостоку, а домінуючою мовою в крайовій літературі та освіті визнавав російську. Був противником радянської росії, підтримував зв'язки із білоемігрантським рухом та російськими фашистськими групами. Радикально виступав проти українізації регіону, що дозволило йому заручитися фінансовою підтримкою Польщі, агентом впливу якої був протягом 1930-х років. Під її тиском переходить під угорську протекцію та працює в інтересах Угорщини в період чехословацької кризи 1938 року. Тоді ж заснував та очолив парамілітарну гвардію чорносорочечників, яка стала інструментом гібридної війни, яку вела Угорщина проти Карпатської України протягом 1938–1939 рр. Сподіваючись від угорського уряду на автономію для регіону, Фенцик намагався використати гвардійців для посилення свого особистого політичного іміджу перед угорською владою та підкреслити своє регіональне лідерство.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, русофіли, Степан Фенцик, Польща, Угорщина, фашизм.

Постановка проблеми. Чехословацький період в історії Закарпаття (1919–1939 рр.) позначений сплеском громадсько-політичної активності місцевого населення, що стало результатом демократичного устрою республіки. Особливістю політичної палітри міжвоєнного Закарпаття було його етнонаціональне забарвлення. Це відобразалося переважно у двох течіях: українофільство та русофільство. Політичні партії цих напрямків намагалися поширити свою національну орієнтацію серед місцевого русинського населення, яке на той час перебувало на стадії формування своєї національної ідентичності.

Попри позитивні політичні зрушення і можливості, які надав чехословацький режим для розвитку культурного і політичного життя в регіоні, представники обох таборів часто були в опозиції

до центральної влади. Причинами цього були питання надання автономії для регіону, що затягувалося офіційною Прагою та невизначена національна політика влади. Зрештою це спонукало частину партій та їх лідерів до співпраці із іноземними державами, що мали свій геополітичний інтерес в регіоні. Серед таких був і Степан Фенцик – один із найактивніших політичних діячів краю першої половини ХХ століття.

Надзвичайно амбітний, самовпевнений та з чудовою освітою він намагався відігравати провідну роль в громадсько-політичному, культурному та духовному житті регіону. Не задовольняючись лідерством в русофільському культурному товаристві ім. Олександра Духновича, як греко-католицький священник докладав багато зусиль, щоб стати єпископом Мукачівської єпар-

хії [12, с. 353]. Після невдалої спроби на духовній ниві на початку 1930-х років звернувся до політики, ставши засновником однієї із провідних русофільських партій краю, ідеологія якої будувалась на ідеях російського фашизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри насичену біографію Степана Фенцика його постать доволі епізодично висвітлена в історіографії. Радянська історіографія, і часто небезпідставно, таврувала його зрадником, фашистом і колаборантом, а його громадсько-культурна та духовна діяльність практично не згадувалась. Однією з перших неупереджених ґрунтовних праць, де постать Фенцика набуває ширшого відображення є дослідження американського історика Павла-Роберта Магочі «Формування національної ідентичності: Підкарпатська Русь, 1848–1948» [12], що вперше була видана в США у 1978 році. Тут вивчено роль інтелігенції Підкарпатської Русі в політичних та культурних процесах краю д.п. XIX – п. п. XX століття.

Зі здобуттям Україною незалежності переосмислення історії Закарпаття та діяльності багатьох регіональних діячів першої половини XX століття набуло значного розвитку. 24 лютого 1992 року рішенням президії Закарпатського обласного суду, згідно зі ст. 1 Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» Степана Фенцика було реабілітовано [2]. Попри офіційну реабілітацію його громадсько-політична діяльність в історіографії оцінювалась дослідниками критично, хоч і не стала окремим об'єктом дослідження. Варто згадати статтю Омеляна Довганича, який спираючись на матеріали радянської кримінальної справи, показав проугорську ревізіоністську політику Фенцика [6, с. 79–87]. Польський вплив на події в Підкарпатській Русі докладно дослідив Даріуш Домбровський у монографії «Польща і Закарпаття: 1938–1939 рр.» [7], де значна увага приділена зв'язкам Степана Фенцика із польськими спецслужбами.

Розвиток русофільського руху на Закарпатті першої половини XX століття частково відображено у працях Костянтина Куцова [10] та Маріана Токара [18; 19]. Формування та діяльність профашистської парамілітарної гвардії чорносорочечників заснованої Степаном Фенциком показано у однойменній статті Юрія Славика [17]. Окремі аспекти громадсько-культурної діяльності Степана Фенцика висвітлені в статтях Олександра Гріна [4] та Івана Бачинського [2].

Таким чином, історіографія досить поверхово висвітлює обрану для дослідження тему та зачі-

пає тільки окремі напрямки діяльності Степана Фенцика. Можемо констатувати, що постать Степана Фенцика, як політика, так і не стала окремим об'єктом для дослідження.

Постановка завдання. У цій статті пропонується розглянути наступні питання: еволюцію політичних та ідеологічних переконань Степана Фенцика протягом досліджуваного періоду; його політичну діяльність, як лідера Російської «Русскої» національно-автономної партії та депутата чехословацького парламенту (1935–1938 рр.); зв'язки Степана Фенцика з іноземними державами та організаціями, роль у дестабілізації політичного життя краю у 1930-тих рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Степан Андрійович Фенцик – неординарна постать громадсько-політичного життя Закарпаття першої половини XX століття. Народився у 1892 році в селі Великі Лучки у відомій священицькій родині, яка в національному плані дотримувалася русофільського напрямку. Його дядьком був знаний в краї письменник-русофіл Євген Фенцик. Здобувши середню освіту 1910 році, поступив до Ужгородської духовної семінарії, де його направили здобувати теологічну освіту в Будапешт. З 1910 по 1914 роки навчався на богословському факультеті Будапештського Королівського університету, а влітку 1914 р. пройшов курс французької мови і юриспруденції паризької «Ecole des Hautes Etudes sociales» Сорбонського університету. Згодом з 1914-го по 1915-й роки у Віденському університеті продовжує богословські, а в 1915–1917 рр. філософські студії. Між тим 1915 р. з дозволу міністра здає екзамен за 8 класів Будапештської державної музичної академії. У 1916 році Фенцику у Відні було присвоєно ступінь доктора теологічних наук, а в 1918 році в Будапешті стає доктором філософії. Обидва дипломи у 1922 році були затверджені Карловим університетом у Празі [2]. Крім російської та української мови вільно володів ще сімома мовами, а також міг читати латиною, арабською та староєврейською мовою [1, арк. 168].

Така багатогранна освіта зробила С. Фенцика одним із найерудованіших політиків краю, що вирізняло його в середовищі нечисленної політично активної інтелігенції Підкарпатської Русі і підсилювала його майбутні політичні амбіції. Ще в роки Першої світової війни (1916 р.) Степан Фенцик захопився русофільськими ідеями та прагнув до створення єдиного адміністративного регіону від Попрада до Тиси [1, арк. 46], що стало одним із основних напрямків його політичної діяльності в майбутньому.

З поверненням на Підкарпатську Русь після закінчення навчання відразу включається в громадсько-політичне життя краю. У 1920 році брав участь в установчих зборах культурного товариства «Просвіта», проте через переважання в ній українофільського (народовецького) спрямування згодом відходить від її діяльності. У 1923 році стає одним із засновників та керівників русофільського культурно-освітнього товариства імені Олександра Духновича («Общество им. А. Духновича») [19, с. 29–30]. Ідеї товариства ґрунтувалися на засадах русофільства, що трактувало місцеве населення, як частину «великорусского» народу від Попрада до Владивостоку, а домінуючою мовою в літературі та освіті визнавалася російська. Його авторству належить музика, написана у 1919 році на вірш «Подкарпатскіи Русины», слова якого приписують О. Духновичу. Дещо відредаговані рядки цього вірша та музика урядовим рішенням від 1936 року, були затвердженні, як «Гімн Підкарпатської Русі» нарівні з чеським народним гімном «Kde domov můj» та словацьким «Nad Tatrou sa blýska». Його виконання передбачалося на всіх офіційних заходах як на Підкарпатській Русі, так і на Пряшівщині [11]. Протягом 1920-тих рр. С. Фенцик провадив переважно громадсько-культурну активність в регіоні. Проте, з огляду на національне спрямування багатьох партій, його діяльність як секретаря товариства ім. О. Духновича та пропаганда російської мови та культури робила його одним із провідних діячів русофільського табору.

Початок політичної активності Степана Фенцика пов'язана із тодішнім губернатором Підкарпатської Русі Антонієм Бескидом, який керував краєм з 1923 по 1933 роки. Ще у 1923 році Фенцик, за вказівкою Бескида, у Празі познайомився з російськими білоемігрантом Володимиром Новиковим, а 1926 році мав зустріч із Олександром Керенським в Парижі, з яким вів розмову про автономію Підкарпатської Русі. На цій зустрічі він просив Керенського, який був у дружніх відносинах з президентом Томашом Масариком, щоб той клопотав перед ним з приводу надання автономії краю. [1, арк. 48]. Проте отримав від Керенського негативну відповідь, мотивуючи це тим, що він не буде втручатися у внутрішні справи республіки.

У 1932 році після невдалої спроби посісти єпископську кафедру Мукачівської греко-католицької єпархії після смерті Петра Гебея та виходу на пенсію з викладацької роботи, Степан Фенцик повністю поринає у політичну діяльність. Тоді в середовищі переконаного русофіла А. Бескида

виникла ідея створення нової політичної сили, яка мала вимагати від чехословацької влади впровадження автономії в регіоні. Ідея створення партії зародилася ще у 1927 році, але можливою до реалізації стала тільки у 1930-х роках [1, арк. 74]. Тодішні політичні та соціально-економічні обставини на Підкарпатській Русі максимально сприяли появі нової опозиційної до влади партії.

Економічна криза 1932 року відчутно вдарила по всій Чехословаччині. Вона нівелювала багато позитивних наслідків земельної реформи 1928 року і звела нанівець зростання життєвого рівня на Підкарпатській Русі впродовж 1920-х рр. У краї різко зростала кількість безробітних: 1930 р. – 7057 осіб, а у 1933 – 19 451 особи. Як результат в регіоні поширеними явищами стали страйки, нестача хліба і злидні. Крім економічних додалися і політичні невдоволення владою, пов'язані із затягуванням надання автономії Підкарпатській Русі, що було вимогою більшості політичних сил краю. Розчарування викликала і адміністративна реформа 1928 року, за якою замість автономного сейму регіон отримав так званий Земський уряд, який місцева еліта розцінювала прямою перешкодою на шляху до автономії. Водночас більшість управлінських посад у регіоні займали чехи, що призводило до поступової чехізації інформаційного та освітнього простору. Невизначеною була національна та мовна політика Праги по відношенню до регіону, що полягала у балансуванні між українофільським та русофільським рухом [12, с. 347–348]. Все це посилювало протестні настрої у краї і запит на нові політичні сили. Забігаючи наперед відзначимо, що результати виборів 1935 року стали цьому підтвердженням. Якщо у 1929 році на виборах до чехословацького парламенту провладні партії на Підкарпатській Русі отримали 64% голосів виборців, то у 1935 році вже тільки 37%. Переконливу перемогу отримали опозиційні партії із автономістськими гаслами, серед яких була і новостворена партія Степана Фенцика [16, с. 97].

Серед інших причин появи нової русофільської партії була і неоднозначна ситуація у таборі русофілів. Багаторічне лідерство у ньому партії Автономний-Земледільський Союз (АЗС) на чолі із Андрієм Бродієм ставало менш очевидним, оскільки у 1930-тих роках дедалі відкрита проугорська орієнтація АЗС дискредитувала партію і русофільство загалом, як в очах чехословацького уряду, так і місцевого населення. Особливо гостро ірредентистські тенденції у політиці Бродія засуджували представники молодого покоління русо-

філів, вихованого у чехословацькому демократичному режимі з чіткими слов'янофільськими ідеями. Водночас Фенцик ще із початку 1920-х рр. підтримував тісні контакти із русофільськими студентськими групами в Празі («Возродження», а згодом і «Центральний Союз Подкарпаторуських Студентів»), надаючи їм фінансову допомогу та активно сприяючи їм у вирішенні організаційних питань. Члени саме цих організацій згодом стануть ядром його політичної сили. Крім цього пропаговані Фенциком ультраправі та панславістські гасла користувалися серед русофільської молоді неабиякою популярністю, а сам він, попри опозиційність до чехословацької влади, тоді ще не сприймався як агент інтересів інших держав. [10, с. 196].

Першим кроком до створення нової політичної сили було заснування газети «Карпаторуський голос», яка мала стати основним інформаційним рупором майбутнього політичного утворення. Першим редактором газети став Степан Фенцик, а потім Йосип Камінський. Газета висвітлювала діяльність русофільського товариства ім. О. Духновича, вела активну кампанію за російську мову та введення у школах «руських» підручників. Чи не найбільше місце на сторінках газети займали антиукраїнські та античеські публікації. Власне різка антивладна риторика і стала причиною заборони газети у 1934 році. Її наступницею стала газета «Нашь Путь», що стала офіційним органом уже новоствореної партії. Перший номер оновленої газети вийшов тільки в червні 1935 року, тобто вже після виборів до парламенту [18, с. 143–144]. Назва цього друкованого органу певною мірою показує профашистські ідеологічні орієнтири її засновника Степан Фенцика. Саме під такою назвою з 1933 року виходила газета «Російської фашистської партії» очолюваної Костянтином Родзаєвським у м. Харбін.

Безпосереднє формування партії розпочалася напередодні виборів до чехословацького парламенту, що відбулися у травні 1935 року. З метою зібрання грошей для свого політичного проекту з жовтня 1934 по березень 1935 рр. Степан Фенцик перебував у США, де намагався переконати російську та карпаторуську діаспору підтримати його політичні ідеї. Офіційно американська поїздка здійснювалася на запрошення «Американського карпаторуського союзу» з метою ознайомити місцеву діаспору із поточним станом політичних, економічних і церковно-культурних справ на Підкарпатській Русі [1, арк. 274]. Проте американський вояж Фенцика був прикриттям для чехос-

ловацьких спецслужб, що мав приховати реальні джерела фінансування Степана Фенцика з Польщі [7, с. 74]. Попри те, у 1935 році при поверненні додому чехословацькі власті його заарештовують через підозру співпраці із організаціями, що мали чітко виражену античехословацьку та проугорську позицію. Але вже через місяць Степан Фенцик був звільнений з-під варті, спочатку під заставу, а потім у зв'язку з обранням його депутатом чехословацького парламенту від РНАП [1, арк. 79]. Американська мандрівка Фенцика та його зв'язки там із православними колами також призвели до конфлікту із керівництвом Мукачівської греко-католицької єпархії. У 1934 році єпископ Олександр Стойка навіть позбавив Степана Фенцика сану під час його перебування у США. Проте офіційними причинами такого рішення стали канонічний непослух, підозра в схизмі та негідне священицьке життя [2].

Негативно поїздка Степана Фенцика до США була сприйнята і у середовищі місцевих русофілів. Ще 4 жовтня 1934 р., напередодні приїзду Фенцика до США, на засіданні Центральної Руської Народної Ради (очолюваної Й. Камінським) було ухвалено звернення до американських русинів про те, що С. Фенцик не має повноважень представлятися від імені всіх карпаторусинів краю, через те, що члени ради відносяться до його постагі із недовірою [8, с. 1]. Попри це, арешт Фенцика в подальшому сприяв його позитивному політичному іміджу в русофільському таборі, особливо серед молоді, яка трактувала його як «великомученика». Арешт Фенцика також викликав співчуття та підтримку зі сторони карпаторуської діаспори в США, яка навіть пропонувала Фенцику переїхати до Америки та зайняти пост тамтешнього єпископа, отримавши у розпорядження резиденцію вартістю у 75 тис. доларів [15, с. 106]. Варто відзначити, що Фенцик один із перших політиків краю, який увійшов у відкриту конфронтацію із чехословацькою владою. Попри жорстку антиурядову риторика і зв'язки із зовнішніми державами, Фенцик декларував своє слов'янофільство та майбутнє Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини [3, с. 44].

Організація нової політичної сили розпочалося ще під час американського вояжу Фенцика. У листопаді 1934 року було створено оргкомітет до якого увійшли: Павло Фодор (вчитель), Василь Федькович (інженер) та Іван Ковач (вчитель). [1, арк. 36]. Офіційно нова політична сила була заснована 3 березня 1935 на зборах у Хусті. На цьому з'їзді головою партії одногосно було

обрано Степана Фенцика (хоча тоді він ще перебував у США). Нова політична сила стала називатися «Російська (Русская) національно-автономна партія» (РНАП). У самій назві було вказано три основні пріоритети майбутньої політики: політичний – це автономія, мононаціональний характер партії та, так звана, «русскость» або «карпаторусскость» місцевого населення. Однак 3 березня не було вирішено всіх організаційних питань. І тому 31 березня було скликано Перший загальний з'їзд РНАП в Мукачеві, на якому були присутні понад триста делегатів. На цьому з'їзді відбулася кінцева організація партії, ухвалені всі основні програмні цілі новоствореної партії [18, с. 130].

Одним з основних програмних напрямків партії було добиватися автономного статусу Підкарпатської Русі у складі Чехословацької республіки, виборів до крайового сейму та визначення кордонів краю із врахуванням приєднання до Підкарпатської Русі частини Східної Словаччини, де більшість населення склали русини. Маючи такі цілі, Фенцик і його партія розгорнули активну діяльність серед тамтешнього населення [12, с. 353]. Водночас, це була не єдина політична сила в регіоні, яка взяла на озброєння русофільську національну ідею та вимогу автономії регіону. Проте на відміну від інших русофільських політиків краю його ідеї базувалися на всебічній підтримці домінантного статусу для російської культури та російської національної ідентичності серед населення Підкарпатській Русі. Завдяки цьому партія змогла дістати значну підтримку з боку російської еміграції та православних кіл, хоча сам Фенцик був греко-католицьким священником. Крім зав'язків з російською еміграцією Степан Фенцик налагодив співпрацю з польською стороною, яка ще на початку 30-х років почала надавати фінансову допомогу на його громадсько-культурну, а згодом і політичну діяльність [7, с. 57]. В політичних колах Польщі отримав агентурне прізвисько «Доктор Русинський» [15, с. 104].

У структурі РНАП були відчутні авторитарні елементи. На партійних публічних зборах Фенцик часто заявляв, що в політичному житті потрібно йти слідом Гітлера та Муссоліні. Попри захоплення політичним досвідом Гітлера та Муссоліні, проте програмно новостворена партія йшла в дусі чехословацького демократизму і не відрізнялася від тогочасних регіональних партій. Проте під впливом профашистських депутатів в чехословацькому парламенті та російським фашистських організацій, з якими тісно спілкувався

Фенцик, партія поступово набувала, як внутрішніх, так і зовнішніх рис фашистських угруповань. [1, арк. 37]. Так, наприклад, РНАП була єдиною політичною силою в регіоні, де була ухвалена партійна форма у вигляді чорної сорочки, штанів, кашкету та ременю, який мав оперізувати пояс та одне плече. Такий однострій був введений керівництвом партії для свого членства у 1936 році, проте він так і не прижився та зрідка використовувався на окремих заходах російського культурного життя краю [17].

3 жовтня 1938 року чорна форма стала атрибутом так званої гвардії чорносорочечників, створеної Фенциком в умовах пожвавлення політичної боротьби між українофілами та русофілами в період формування першого автономного уряду. Гвардія стала пропагандистським органом РНАП та силовою частиною партії, яка мала забезпечувати порядок та безпеку на мітингах та маніфестаціях. Певний вплив на формування РНАП та її ідеології мали закордонні профашистські об'єднання російських білих емігрантів з якими Фенцик підтримував активний зв'язок. Серед них: Російський фашистський союз («Русский фашистский союз») та Фашистський національно-трудова союз нового покоління («Фашистский национально-трудова союз нового покоління»). З пропагандистською метою на межі 1938-1939 рр. широко тиражованим був плакат з біографією та портретом С. Фенцика, який іменував себе «вождем карпаторусских фашистов» [6, с. 86]. У січні 1939 року його було обрано почесним членом Російського фашистського союзу [1, арк. 207].

Як і чимало інших партійних платформ, програма РНАП містила стандартну обіцянку дати селянам більше землі. В національному плані РНАП стояла на проросійських позиціях, вважаючи місцеве населення частиною російського народу. Гостро засуджувалася концепція етнокультурної окремішності підкарпатських русинів від інших слов'янських націй. Термін «русин» для фенциківців позиціонувався, як пережиток минулості, а русинська ідентичність асоціювалася із українським спрямуванням, яке використовувало його, як інструмент українізації регіону [14, с. 2].

На парламентських виборах у травні 1935 року РНАП брала участь у блоці з «Національним об'єднанням» проросійського політика Карела Крамаржа. Їх результати (29 926 голосів із 323 645 виборців, які взяли участь в голосуванні) дали можливість Степану Фенцику стати депутатом головного законодавчого органу республіки. Вже у першому своєму виступі з трибуни

парламенту 27 червня 1935 року С. Фенциком було порушено питання автономії Підкарпатської Русі, що стало основним напрямком його діяльності як депутата [3, с. 44]. За перший рік своєї каденції подав більше 20 інтерпеляцій (запитів) до різних органів влади, зокрема: «Про гімн», «Про урядову мову», «Про земельну реформу і фірму «Латориця», «Про журналістику», тощо [3, с. 48–50]. Крім політичних питань в парламенті Степан Фенцик часто порушував і питання господарського та культурно-освітнього характеру. Проте основною вимогою перед парламентом було ухвалення конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі. У новому складі парламенту для цього склалися всі необхідні умови. Перемога в регіоні опозиційних до центральної влади політичних сил поставила питання автономії значно гостріше. Найбільш радикальними у цьому відношенні були депутати від русофільських партій АЗС та РНАП.

У червні 1936 року Степаном Фенциком на розгляд парламенту було подано проект «Конституції Підкарпатської Русі», де йшлося про реалізацію автономії краю. Проект Фенцика складався із 42 параграфів, де окреслювалися повноваження законодавчої та виконавчої гілок влади майбутньої автономії. Згідно нього в компетентності крайового сейму залишалися питання освіти, національного виховання, релігійного, мовного характеру та системи місцевого управління. Сейм мав складатися із 40 депутатів, де 28 місць відводилося представникам місцевого руського населення, а 12 – нацменшинам. Виконавча влада мала зосереджуватися в руках губернатора Підкарпатської Русі, який був підзвітним крайовому сейму. Губернатор призначався Президентом республіки за пропозицією уряду з числа трьох обраних депутатів сейму. Підтримали проект словацькі опозиційні депутати, які також мали конфронтацію із Прагою з питання автономії Словаччини [20].

Проте проект Фенцика був розкритикований навіть депутатами парламенту з русофільського табору. Головні закиди полягали в тому, що у документі не були визначені територіальні межі майбутньої автономії та в недосконалому принципі розподілу місць в автономному сеймі на представників національної більшості та нацменшин [9, с. 4]. У листопаді 1936 року альтернативний конституційний законопроект про крайову автономію подала коаліція русофільських та українофільських депутатів парламенту від імені Центральної Руської Народної Ради. У цьому проекті вимагалось надання широкої автономії, обумовленої Сен-Жерменським договором 1919 року із

приєднанням до неї території Східної Словаччини заселених русинським населенням. Підписантами проекту з числа депутатів були русофіл А. Бродій та українофіл А. Волошин. Ще один проект у листопаді 1936 року подавали члени парламентської урядової коаліції на чолі з русофілом Едмундом Бачинським та українофілом Юліаном Реваєм.

Натомість уряд відхилив всі подані проекти і як альтернативу автономії видав «тимчасовий» закон № 172, що набував чинності із жовтня 1937 року. Головні його відмінності від попереднього політичного статусу регіону полягали у незначному збільшенні повноважень губернатора краю, а замість виборного сейму, якого вимагали більшість політичних сил краю, було створено раду з двадцяти чотирьох членів, яких призначав губернатор [12, с. 370–371]. Ігнорування автономних вимог та впровадження цього закону тільки загострило взаємовідносини регіональних політиків автономістів із центральною владою.

Загалом результати виборів до парламенту та політична активність С. Фенцика показали стрімкий ріст популярності нещодавно створеної РНАП, яку підтримувала Польща. Це внесло деякі розбіжності в русофільський табір, що користувався всебічною підтримкою Угорщини. Попри спільність геополітичних інтересів Угорщини та Польщі навколо Підкарпатської Русі, ще до 1938 року Будапешт бентежила польська підтримка діяльності Степана Фенцика і його угруповання. Фаворитом Угорщини був Андрій Бродій. Обидва політики вороже ставилися один до одного, в чому немало роль відігравали амбіції, оскільки програми РНАП і АЗС були подібні, а головна мета взагалі одна – автономія Підкарпатської Русі та боротьба з українським впливом в регіоні. Жоден з політиків не висував гасел незалежності, хоча таємно працювали на ворожі держави. Угорська сторона прагнула підпорядкувати РНАП Бродієві, оскільки хотіла завдяки цьому отримати цілковитий вплив на обидва ворогуючі угруповання. Необхідності співпраці між РНАП і АЗС згодом домагалася також і польська сторона, оскільки взаємна боротьба ворогуючих лідерів ослабляла античехословацький іредентистський табір.

Перші спроби об'єднання обох партій були здійснені у листопаді 1937 року. На початку грудня 1937 року переговори продовжилися в Мукачеві, але їхній хід був доволі проблематичним. «Каменем спотикання» була пропозиція представників АЗС, що передбачала розпуск обидвох партій та створення на їх базі однієї полі-

тичної сили [7, с. 76]. Особливо гостро питання об'єднання двох політичних сил постала навесні 1938 року. Неприятливий для АЗС та РНАП результат виборів до місцевих рад, які відбулися 22 та 29 травня, стали приводом для польської сторони відмовитися від співпраці з лідером РНАП і передати подальшу політичну діяльність Будапешту. Робилося це з метою об'єднання антиукраїнських сил, які поступалися впливом українському руху, що активно розвивався в регіоні і частково підтримувався Прагою. У другій половині липня 1938 року польські дипломати повідомили Фенцика про припинення своєї підтримки його партії і про необхідність відновлення переговорів з АЗС у справі побудови спільного русофільського фронту на противагу українофільському табору у вимогах перед чехословацьким урядом автономного статусу для регіону [7, с. 108].

У вересні 1938 року питання автономії знову стало на порядку денному. Через німецький тиск на Чехословаччину навколо Судетської області загострилися і територіальні претензії Угорщини та Польщі. Складна міжнародна обстановка водночас активізувала і вимоги словацьких та закарпатських політичних кіл перед Прагою у наданні регіонам автономії. 21 вересня 1938 року всі депутати чехословацького парламенту від Підкарпатської Русі русофільської та української орієнтації підписали спільну декларацію щодо створення автономної адміністрації в регіоні, яку було вручено уряду Чехословаччини та дипломатичним представництвом західних держав у Празі. Під загрозою розпаду ЧСР її уряд став чинити практичні кроки у цьому напрямку. 11 жовтня 1938 року було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з Андрієм Бродієм. До цього уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє українського напрямку. Степан Фенцик також отримав міністерський портфель і був визначений відповідальним за переговори між Словаччиною та Підкарпатською Руссю у питанні визначення кордону.

Вже наступного дня після формування уряду уповноважений міністр Фенцик відвідав Словаччину, де вперше обговорив можливість зміни кордону на етнічній основі з греко-католицьким єпископом Павлом Гойдичем та лідерами русинської громади в Пряшеві. Через два дні це питання було порушено на переговорах у Братиславі з прем'єр-міністром Словаччини Йозефом Тісо. Однак Тісо, посиляючись на словацько-угорські переговори по кордону, утримався від обговорень по суті, тому їх перенесли на пізніший термін. Водночас,

з ініціативи Фенцика, 13 жовтня відновила свою діяльність Пряшівська Руська Національна Рада, а після цього були створені такі ж Руські Національні Ради в населених русинами районах і селах східної Словаччини [21]. В наступні дні ці ради в численних меморандумах і петиціях до автономних урядів в Ужгороді, Братиславі та центрального уряду в Празі вимагали приєднання їхніх районів і сіл до Підкарпатської Русі [5].

На другому засіданні автономного уряду, що відбулося 18 жовтня 1938 року було заслухано доповідь Степана Фенцика про політичну ситуацію на Пряшівщині та перемовини щодо кордонів з урядом Словаччини. Вирішено продовжити ці перемовини та створити експертну комісію для проведення переговорів, яку очолив історик Микола Бескід. Водночас комісія, що базувалася в Пряшеві, незабаром викликала незадоволення словацької влади, яка, не зовсім безпідставно, запідозрила її у причетності до сепаратистських виступів русинів у східній Словаччині. Тому діяльність цього органу не була тривалою. Через арешт А. Бродія, якого звинуватили у роботі на користь Угорщини та рішення Віденського арбітражу подальші переговори про визначення кордонів між Підкарпатською Руссю та Словаччиною відійшли на другий план [21]. Степана Фенцика також було запідозрено в антидержавній діяльності, однак йому вдалося уникнути арешту, сховавшись у польському посольстві, а згодом переїхати до Угорщини. Із встановленням 26 жовтня 1938 року проукраїнського автономного уряду Августина Волошина, значна частина русофільського табору займає антиурядову позицію та остаточно переходить на проугорську орієнтацію.

Після Віденського арбітражу Степан Фенцик стає ключовою фігурою у подальшій угорській ревізійній політиці в регіоні. Цьому сприяло і те, що інший лідер русофільського табору та прихильник Угорщини А. Бродій на той час знаходився у чехословацькій в'язниці. Користуючись обставинами, як єдиний представник попереднього автономного уряду активно намагався залучитися підтримкою угорського уряду. На двох зустрічах із прем'єр-міністром Угорщини Бейлоу Імреді, що відбулися в Будапешті 11 та 14 листопада С. Фенцику було запропоновано стати депутатом угорського парламенту від Закарпаття та фінансову підтримку на пропагандистську діяльність, метою якої було запевнити населення Підкарпатської Русі у політичних та економічних перспективах краю у складі Угорщини. Як ствер-

джував Степан Фенцик на післявоєнних допитах радянському слідству, до співпраці з угорцями його мотивували особисті амбіції бути політичним лідером регіону [1, арк. 87–89]. З огляду на його біографію, така теза виглядає доволі правдоподібною. Тоді ж була висунута зустрічна вимога до угорського уряду, що полягала у наданні регіону автономії та можливості культурного та національного розвитку місцевого населення.

Крім прогандистської роботи 16 листопада 1938 року Степаном Фенциком було подано так званий «План визволення Карпатської Русі», який передбачав вступ озброєних загонів угорських терористів «Szabadcsapatok» (Вільні загони) під виглядом місцевих повстанців у населені пункти Карпатської України, де їх мали підтримати місцеві активісти РНАП та чорносорочечники. Для допомоги пропонувалося висунути угорські регулярні війська до чехословацьких кордонів, створити альтернативний кабінету А. Волошина уряд та підпільну радіостанцію неподалік кордонів з Підкарпатською Руссю для ведення інформаційно-прогандистської кампанії проти офіційного Хуста [13]. Загалом, у одній із розмов з міністром закордонних справ Угорщини Іштваном Чакі Степан Фенцик зобов'язався організувати близько 5 тис. чорносорочечників, що мали бути використані в боях з чесько-українськими військами. Проте, таких амбітних планів так і не було досягнуто [17].

Ставши депутатом угорського парламенту Степан Фенцик був членом економічного та культурного комітету. За свою роботу він отримував 1600 пенго за місяць. Попри депутатський мандат, партія Фенцика угорською владою була обмежена в діяльності. Загалом політичне керівництво та військові кола Угорщини із застереження ставилися до діяльності русофілів і, зокрема, С. Фенцика та його гвардійців чорносорочечників. Їх непокоїли русофільські та слов'янофільські тези своїх союзників. Через це діяльність очолюваної Фенциком РНАП під тиском влади трансформувалася в так звану «Угроруську національну партію», яка помітної участі в політичному житті регіону в період угорської влади так і не відіграла [19]. Також під тиском угорців була розпущена гвардія чорносорочечників, а більшість її членства відійшли від активного громадсько-політичного життя. В нових політичних реаліях зазнав змін і домінуючий серед русофілів панславизм, який трансформувався в концепцію тисячолітнього угорсько-карпаторуського історичного братерства в лоні святостефанської корони, що стала

головною ідеологемою в регіоні до кінця угорської окупації. Водночас ідея автономії активно пропагована Фенциком в умовах чехословацького демократичного режиму не була сприйнята угорською владою і поступово зійшла нанівець.

Висновки. Постать Степана Фенцика є прикладом складної політичної картини Закарпаття міжвоєнної доби. Чехословацька лояльність притаманна для більшості політиків краю у 1920-х роках, уже в наступному десятилітті змінюється радикальною опозиційністю з відверто сепаратистським відтінком. Причинами цього стали: загострення економічної ситуації в регіоні, проблеми надання автономії, що довгий час ігнорувалося Прагою, а також складна міжнародна обстановка навколо Чехословаччини. Саме в кризові 1930-ті роки визріла політична кар'єра Степана Фенцика. Примітно, що до цього часу Фенцик, який був одним із провідних діячів громадсько-культурного життя місцевих русофілів, не примкнув до жодної існуючої на той час партії. Натомість його амбіційність спонукала до створення свого політичного проекту, що призвело до розколу в середовищі русофільського табору. Водночас РНАП програмно майже нічим не відрізнялася від інших регіональних русофільських партій, але радикальність та популізм її лідера дали можливість молодій партії здобути хороший результат на парламентських виборах. Особливо популярним С. Фенцик був у середовищі русофільської молоді. Він чітко відчував політичні тренди свого часу, що призвело до фашизації діяльності його партії.

Як депутат чехословацького парламенту активно відстоював надання автономії Підкарпатській Русі. В національному плані сповідував ідею приналежності русинів краю до «великоруського» народу від Попрада до Владивостоку, а домінуючою мовою в крайовій літературі та освіті визнавав російську. Радикально виступав проти українізації регіону, що дозволило йому заручитися фінансовою підтримкою Польщі, агентом впливу якої був протягом 1930-х років. Проте напередодні Мюнхенської угоди 1938 року під її тиском переходить під угорську протекцію. Пік його політичної діяльності припав на 1938–1939 роки. У жовтні 1938 року призначається міністром першого автономного уряду Підкарпатської Русі, а після Віденського арбітражу стає інструментом гібридної війни Угорщини проти Карпатської України. Саме в цей час відкрито декларує свої профашистські погляди іменуєючи себе вождем «карпаторуських» фашистів та створює загони чорносорочечників,

які використовував для підсилення свого особистого політичного іміджу перед угорською владою. Проте розрахунок на угорську підтримку в контексті реалізації автономії краю з ним на чолі, так і не був реалізований, а подальша його політична діяльність зазнає обмежень.

Список літератури:

1. Архів Управління Служби Безпеки України (АУСБУ) в Закарпатській області, ф. 7, спр. С-6014, т. 1. 288 арк.
2. Бачинський І. Стефан Фенцик – істинний патріот нашого краю. URL: <https://bachynskyy.blogspot.com/2015/09/blog-post.html> (дата звернення 25.11.2024)
3. Возникновение, деятельность и организация Русской национально-автономной партии. *Календарь на 1937 годъ: Издание Русской национально-автономной партии*. Ужгород: Викторія, 1936. С. 41–62.
4. Грін О. Політик і музикант: С. А. Фенцик і музичне життя Підкарпатської Русі у першій пол. 20-х років ХХ ст. *Журнал «Тиса»*. 1994. № 3-4. С. 141–142;
5. Держархів Закарпатської області. Ф. 50. Оп. 3. Спр. 375. 11 арк.
6. Довганіч О. Відкриті судові процеси над керівниками політичних партій А. Бродієм, С. Фенциком та їх спільниками, *Реабілітовані історією. Закарпатська область, книга перша*, Ужгород, 2003. С. 79–87.
7. Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938–1939 рр. Київ, 2009. 392 с.
8. Какъ работали противъ Фенцика. *Нашъ Карпаторусскій Голосъ*. 1934. 27 ноября. С. 1.
9. «Конституція» д-ра Фенцика, которая не даетъ возможности осуществить автономію. *Русскій Народный Голосъ*. 1936. 16 июня. С. 4.
10. Куцов К.О. Громадська діяльність карпатоукраїнських студентів у міжвоєнній Чехословаччині (1920–1939 рр.). Дисертація на здобуття ступеня доктор філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Ужгород, 2021. 319 с.
11. Літераті Т. Втрачений Ужгород: яким був гімн Підкарпатської Русі (фото) // *Інтернет-видання «Про Захід»*. URL: <https://prozahid.com/vtrachenyj-uzhhorod-iaakum-buv-himn-pidkarpatskoi-rusi-foto/> (дата звернення 25.11.2024)
12. Магочі П.-Р. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948). Ужгород, 2021. 768 с.
13. Пагіря. О. «Гібридна війна» Угорщини та Польщі проти Карпатської України у 1938–1939 рр. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Pahiria_Oleksandr/Hibrydna_viina_Uhorschyny_ta_Polschi_proty_Karpatskoi_Ukrainy_u_1938_1939_rr.pdf?fbclid=IwAR1OQo8vts6K1xCBiDmMHuPfpIzFYcIYEFRhT9siau5f52ph8qvYKzUmkQw (дата звернення: 25.11. 2024)
14. Почему мы – карпатороссы, а не русины? *Карпаторусскій Голосъ*. 1939. 12 марта. С. 2.
15. Пушкаш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945, Москва, 2006. 546 с.
16. Остапець Ю. Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів. Ужгород, 2009. 408 с.
17. Славік Ю. Структура та діяльність «Русской Национальной Гвардии Чернорубашечников» під проводом Степана Фенцика (1938–1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Історія*. 2020. Вип. 1 (42). С. 73–79.
18. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород, 2006. 379 с.
19. Токар М. Руська Національно-Автономна Партія. Організація та діяльність. Ужгород, 2000. 35 с.
20. Návrh poslance dr. Š. A. Fencika o ústavě samosprávné Podkarpatské Rusi, 10 června 1936. / Poslanecká sněmovna Národní shromáždění republiky Československé. URL: https://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/tisky/t0624_00.htm (дата звернення 25.11.2024)
21. Popély Árpád. A kárpátukrán szojm megválasztása 1939 februárjában (1. rész). *Fórum Társadalomtudományi szemle*. 2017. № 3. С. 15–44. URL: <https://forumszemle.eu/2017/09/08/a-karpatukran-szojm-megvalasztasa-1939-februarjaban-1-resz/> (дата звернення 25.11.2024).

Slavik Yu.V., Krupchynskiy A.I. POLITICAL ACTIVITY OF STEPAN FENTSYK IN THE 1930S.

The article is devoted to one of the most active politicians of Transcarpathia in the first half of the twentieth century, Stepan Fentsyk. In particular, the article reveals the development of his political and ideological views during the period under study, analyzes his political activities as the leader of the Russian (Ruskaja) National Autonomous Party and as a member of the Czechoslovak Parliament (1935–1938), and shows Stepan Fentsyk's connections with foreign states and organizations, his role in destabilizing the political life of the region in the 1930s. Stepan Fentsyk's political activity began in 1932 under the auspices of the then-governor of the region, Antonii Beskyd. In 1935, with Polish support, he founded and led the pro-Fascist Russian National Autonomous Party, which sent Fentsyk to the Czechoslovak legislature in the 1935 parliamentary elections. As a deputy, he strongly supported granting autonomy to Subcarpathian Ruthenia. The party Fentsyk founded

had authoritarian features and was ideologically close to fascist movements. As a convinced Russophile, he professed the idea that the Rusyns of Transcarpathia belonged to the «Great Russian» people from Poprad to Vladivostok, and he recognized Russian as the dominant language in regional literature and education. He was an opponent of Soviet Russia and maintained ties with the white immigrant movement and Russian fascist groups. He was radically opposed to the Ukrainisation of the region, which allowed him to secure the financial support of Poland, whose agent of influence he had been during the 1930s. Under pressure from Poland, he came under Hungarian patronage and worked in Hungary's interests during the Czechoslovak crisis of 1938. In 1938, he founded and headed the Black Shirt Paramilitary Guard, which became an instrument of the hybrid war waged by Hungary against Carpathian Ukraine in 1938–1939. Hoping for autonomy for the region from the Hungarian government, Fentsyk tried to use the guards to enhance his political image with the Hungarian authorities and to emphasize his regional leadership.

Key words: *Subcarpathian Rus, Russophiles, Stepan Fentsyk, Poland, Hungary, fascism.*